

III.

Mluvíme-li o zákonech národohospodářských, jakožto odrudě zákonů společenských neboli sociálních, užíváme slova »zákon« ve smyslu vypůjčeném od věd přírodních. Netřeba připomínati, že pouze smysl přikládáný tomu slovu od přírodních věd byl vypůjčen, ne slovo samo, jež náleží k nejstaršímu názvoslovnému inventáři věd duchovních, značíc, jak dosud v právu znamená, pravidlo, kterýmž se upravují jednání lidská. Jest viděti, že přenesení pojmu toho z původní vlasti do věd přírodních bylo metaforické. Přesná pravidelnost v současných i následných souvislostech určitých jevů přírodních, pojatá jakožto účín pevně stanovené vůle Prozřetelnosti, ospravedlňovala toto obrazné přenesení, jímž získán jadrný, výrazný název. A ve smyslu pravidelností těmto podobných přestěhoval se konečně pojem zákona zase zpět do duchovních věd.

Širším vrstvám na prostřední úrovni vzdělanosti stojícím zůstal pojem zákona přírodního běžnějším než analogický pojem zákonů společenských. Z příčin dosti na snadě jsoucích. Nicméně ani v přírodních vědách nepřikládá se pojmu »zákona přírodního« vesměs stejný obsah. Jeden z předních přírodopyskců naší doby, Helmholtz, praví: »Věda povstává teprv, když se jí odhalí zákon a příčiny. Logické zpracování dané látky záleží v tom, že shrnujeme podobnosti a vytváříme všeobecný pojem, který je v sobě pojímá. Takový pojem, jak již jméno naznačuje, zahrnuje v sobě množství jednotlivostí. Zveme jej pojmem tvarovým, zahrnuje-li množství věcí existujících, jmenujeme jej zákonem, zahrnuje-li řadu dění nebo důležitostí.« V tomto širším smyslu spadl by pod pojem zákona všeliký výraz pro zjištěné pravidelnosti přírodních jevů, který nám praví, že s jevem A vždy se dostavuje jev B nebo že na jev A vždy sleduje B. To jest zajisté pojem velmi široký, neboť nezahrnuje pak toliko takové pravidelné souvislosti, jejichž příčinu známe a zároveň vyslovujeme, nýbrž vůbec všeliké pravidelnosti skutečné, logickou prací generalisující zjištěné, byť bychom třeba vůbec neb zatím příčinnost jejich neznali. Formulí rázu posléz řečeného, vyjadřující zatím jen prostou, faktickou pravidelnost, byl na př. po objevech Koperníkových ještě t. zv. zákon Keplerův, za pobytu jeho pražského objevený, že se pohybují oběžnice v elipsách opisující v stejných dobách svým vodičem plochy stejně velikého obsahu. Teprv Newton, jenž mohl zjev ten odvoditi ze svého zákona gravitačního, učinil z něho formuli příčinně zdůvodněnou.

Pokud se tudíž i pro pouhé pravidelnosti, kausálně ještě nevyjasněné, užívá názvu »zákon«, liší se pak k označení uvedeného rozdílu zákony kausální od pouze empirických, kteréž posléz řečené vyjadřují pak prosté, faktické pravidelnosti. Příklad náš ukázal, kterak z empirického zákona Keplerova zakročením Newtonovým stal se kausální. Mnozí přírodopytci však raději vyhrazují název zákona pouze pro theoremy, vyjadřující pravidelnosti v rozmanitosti jevů vládnoucí, jejichž stále a stejnoměrně účinkující příčiny známe. Arciť právě ve vědě přírodní podstatu konečných příčin samých neznáme — ať už to vězí v nepřestupných hranicích poznávání našeho, o kterých tak krásně se rozepsal Du Bois-Reymond, či v prostých nedostatech skutečného poznání dosavadního. Známo, že ony poslední v jejich podstatě nepoznané příčiny jevů nazývá věda přírodní silami. I tak vybíhá všechna suma theoretické známosti naší přírodovědecké v jistý počet základních formulí, vyjadřujících stálý způsob účinkování těchto konečných příčin, formulí to, které od jiných všeobecnějších již nejsou odvozeny aniž dle stavu vědění našeho odvoditelný, tak že se zovou proto elementárními zákony, na rozdíl ostatních kausálních, o ně již se opírajících a tedy odvozených. Uvésti naši známost o přírodě na počet takových elementárních zákonů jak možno nejmenší, jest nejvyšším úkolem vědeckého přírodopytu. Novověký pokrok přírodních věd s jedné stránky své vskutku záležel v částečných úspěších tohoto druhu snah. I byli nejedni toho mínění, že by se silný výraz »zákon« měl nejraději vyhraditi pouze pro ony elementární.

Jak pochopitelně, záleží vlastně méně na tom, pro jaký obor formulí, pravidelnosti jevů vyjadřujících, název »zákon« vyhradíme, jako spíše na jasném vědomí, že mezi těmi formulemi co do odvoditelnosti neb neodvoditelnosti i co do míry objevené kausálnosti trvají rozdíly a odstíny přerůzné. Avšak právě uvedenými kvalitami přírodovědeckých theoremů není ještě vyčerpán zájem, který vysvětluje, že užívání názvu »zákon« není jednomyslné.

Slyšíme často mluviti o exaktnosti zákonů přírodních. Tento znak všem zákonům přírodním nepřináležejí, nýbrž jen těm, kde účinný působící příčiny neb působících příčin dá se vyjádřiti číslem, měrou neb vahou. A nesluší naprosto mysliti při tom slově pouze na pravidelnosti zjištěné experimentálně s vahou neb měřítkem v ruce, nýbrž zrovna i na ony hypoteticky sosnované zákony, jako jest na př. zákon o volném pádu neb o pohybu vržených těles atd., o jejichž veliké úloze v základních vědách stala se již zmínka.

Tato hypotetičnost jejich není s pojmem exaktnosti ve sporu; dokonce

pak »exaktnost« a »srovnalost se všemi případy skutečnosti« nikterak nejsou pojmy totožné.

Trvají-li takto velmi rozdílné stupně v příčině dokonalosti našeho poznání o kauzálných souvislostech jevů přírodních i rozdílná míra přesnosti, kterou lze je vyjádřit ve směru kvantitativním, přece s druhé strany všemu zákonu přírodnímu společna jest vlastnost, kterou obecný způsob naznačuje jménem neúprosnosti, nezměnitelnosti, odvěkosti. Zákony přírodní jsou absolutní, místem a dobou nepodmíněné. Ve všem myšlení našem jest tato povaha nerozlučně spojena s pojmem zákona přírodního, jest i obecnému názoru běžna. I můžeme hned zde podotknouti, že nic nebylo osudnějším pro pojmání theoretických úkolův i vymožeností věd duchovních, jako když pojem zákona přírodního do teorií jejich byl vnášen ve smyslu úplně totožném.

Bylo, tuším, potřebí tohoto orientujícího vvodu, když máme blíže přihlídnouti k rázu a podstatě t. zv. zákonů společenských, především národohospodářských. Neboť když již do věd duchovních zavedeno bylo užívání slova toho ve smyslu od věd přírodních vypůjčeném, jest zajisté důležité uvědomiti si nejen, v jakém a kterém ze smyslů výše dotčených se tak skutečně stalo, ale též v jakých mezích podle zvláštní povahy předmětu věd společenských analogie ta jest přípustna.

Co především se tkne skutečného užívání obdoby té, tu nescházelo opravdu příkladů, že úplná obdoba zákonů přírodních byla pro vědy společenské s větší neb menší rozhodností připouštěna, takže, když zrovna ne již jako hotová vymoženost, aspoň jako dosažitelný úkol bylo pokládáno i zde objeviti zákony podobné. A bylo tudíž i rádo užíváno slova: »přirozené zákony společenské«, »přirozené zákony národohospodářského života« atd. Vliv vítězně pokračujících věd přírodních a silné proudy t. zv. materialistického názoru světového nemálo byly podobným domyslům příznivy. Netřeba doličovati, že vědomé, plné připuštění analogie zákonů společenských se zákony přírodními, tedy přesvědčení o úplné a neodvratné mechaničnosti průběhu všech společenských dějů, jest totožno s popřením svobodné vůle lidské, totožno tedy s uznáváním bezvýhradného determinismu, s nímž striktní (neobrazný) pojem »přírodovědy společenské« a »přirozených zákonů společenských« stojí a padá.

V druhé polovici minulého věku zavládá názor tento a zvláštního oživení dostalo se mu zase rozvojem a pokrokem oněch částí statistiky, jejichž soubor byl a po různu ještě jest pojímán jako obor zvláštní samostatné vědy společenské, která bádá o zákonnostech společenských jevů dopouštějících výraz číselný — na rozdíl od pouhé, ovšem v nejrozličněj-

ších oborech vědeckých s nemalým prospěchem užívané metody statistické. Nejprve padly bádavým lidem zajisté do očí pravidelnosti poznané od pojišťovatelských matematikův a t. zv. politických arithmetikův v oboru rozličných jevů fysického života lidského při hromadném pozorování, tak zejména pravidelnosti v porodech, úmrtnosti, dále i v číselném poměru obou pohlaví, v celé skladbě obyvatelstva dle stupňů věku a pod. Když pak dokonce přidružily se k tomu poznané pravidelnosti v počtu těch a těch zločinů v určitém státě každoročně páchaných, i v poměrné účasti jednotlivých tříd, pohlaví, stupňů věku a vyznání na nich, pravidelnosti jisté v počtu sňatků každoročně uzavíraných, pravidelnosti samovražd, ano i v počtu nesprávně adresovaných psaní, jež ve světovém městě rok od roku poště se odevzdávají — tu úžas nad poznáním tím příliš zevně a nekriticky pojímaným už dokonce podporoval představu o mechanických nutnostech, kterým zrovna jako všecken fysický život, tak i všecken život duchovný podléhá. Vždyť se tu jevila žasnoucí myslí tuhá »zákonnost« v úkazech »zdánlivě zcela libovolných«, jakmile jen pozorování zahrnovala velké masy individuí. Názvy »fysika sociální« nebo »statika« a »dynamika« sociální a pod. dostávaly s hlediště toho rázu oprávněnosti, které nedostačovala více pouhá platnost obrazná. Nemálo přispívala k utužení představ těch ještě ta skutečnost, že překvapující pravidelnosti v statistice populacionistické i t. zv. morální byly výsledkem skutečného počítání, vyjádřeny byly ciframi, dopouštěly zobrazení geometrické a dokonce i jisté upotřebení formulí vyšší matematiky.

Tehdy se podobalo, že smí se mluvíti nejen o p r i r o z e n ý c h zákonech společenských s touž mechanickou nutností vládnoucích, jako zákony přírodní, nýbrž že ony zároveň co do své exaktnosti směle mohou přirovnání snést s číselnou přesností oněch. Jak imponovaly pravidelnosti řad statistických v oborech výše řečených ještě Buckleovi; jak smělé sny budily o velkolepém významu samostatné všeobecné vědy společenské, jež touto cestou povstane, ba již tu jest!

Výtka takového příliš mechanického pojímání přírodovědeckého u dnešních pozorovatelů střízlivějších (nebo vystřízlivělých, jako jest na př. A. Wagner) především pojí se k pracem a názorům slavného statistika A. Queteleta. A jest pravda, že Quetelet, jenž původním povoláním byl hvězdář, svým celým způsobem myšlení a vyjadřování se, všude prozrazujícím stopy původního povolání přírodovědeckého, přispěl k utvrzení onoho mechanistického pojímání více, nežli vlastním jeho přesvědčením bylo přiměřeno. Když na př. v jednom ze svých základních děl (*Sur l'homme et le développement de ses facultés ou la physique sociale* — 1835) hned v dru-

hém názvu spisu užívá slova fysika sociální; když si hned v první kapitole tak rozhodně stěžuje, že dosud pozorování vědecké, jakmile se zabývalo jevy mravními, pokládalo za nutné opustiti cestu »sledovanou při studiu o s t a t n í c h zákonů přírodních«, když mluví o tom, že jevy mravní mohou býti podrobeny téměř zásadám pozorování, jako jevy fysické a t. p. — tedy jest všude viděti, jak přenáší přírodovědecké myšlení a pojmání na jevy společenské.

Arci, když chtěl nejsilnější výraz dáti důsledkům pravidelnosti pozorované ve statistice zločinů, neužil obratu z přírodních věd, ale jen aby dojem tuhé nutnosti stupňoval. Tu mluví totiž o »budžetu vězení, žalářů a popravišť... který prý se platí s pravidelností děsivou«, mluví o »tributu, který člověk zapravuje s větší pravidelností, nežli tribut, jímž je povinován přírodě neb státní pokladně« a to že jest »tribut, jež člověk platí zločinu!« I tyto silné výrazy vykonaly svůj běh světem. A přece byl Quetelet dalek toho uznávati naprostou mechanickou zákonnost v jevech těch. Jeho důrazná slova jsou jen výbuchy vítězné, vysvětlitelné přeceněním domněle nových pravd. Na četných místech vyslovuje se způsobem, který přísnou obdobnost s přírodními zákony podstatně obmezuje. Tak, mimo jiné, praví: »Ostatně zákony, jež ovládají život těla společenského, n e j s o u n a p r o s t o n e z m ě n i t e l n y; ony se mohou měniti s povahou příčin, na kterých se zakládají: tak pokroky vzdělanosti nezbytně změnily zákony týkající se úmrtnosti, jakož vůbec mají vliv na fysickou i morální stránku. Tabulky, sestavené o náchyllosti k zločinu v různých stupních věku, ačkoliv od mnohých let podávají takřka totožnými čísly tytéž výsledky pro Francii, mohou se p o s t u p n ě modifikovati a k této modifikaci mají lidumilové obrátiti svou pozornost.« Co pak vyrozumívá tou postupností modifikace, ještě určitěji vyjadřuje řka, že »příčiny způsobující pravidelnosti v životě společnosti lidské nevykazují ve svých proměnách převraty náhlé, ony se pozměňují jen postupně«. Z toho důvodu dopouští Quetelet i m o ž n o s t p ř e d p o v ě d í, tento důležitý znak vyspělých teorií, pouze v opatrných mezích, jen pro bližší budoucnost. Tím byla časová relativnost přiznána formulám statistiky morální i populační a obdobnost se zákony přírodními ovšem touž měrou oslabena.

Epigonové arci tu i tam se snažili platnost obdoby stupňovati — ale celkem jsou již doby ty tam, kde hlášány jako vědecké pravdy věty, že počet úmrtí a zločinů (majetkových) stojí v přímém a frekvence sňatků v opačném poměru s cenami potravin a jiné podobné. Jsou to jen jisté pravdy en gros, pravdy v hrubém, které s »exaktností« nemají pranic společného. Nynější theoretikové statističtí věnují mnohem pečlivější pozor-

nost kritickému rozboru čísel samých, při čemž mnohá domnělá stabilita neukazuje se býti ani tak velikou, ještě více však příčinám těch jevů, kterým čísla sama platí.

Číslo samo totiž přestává býti pokládáno za vlastní výraz zákonnosti, nýbrž pohlíží se na ně jako na kritérium působnosti jistých více méně složitých souborů příčin, které, pokud jde o skutky na rozhodnutí vůle jednotlivců závislé, působí jako pohnutky této vůle. Právě proto sebe větší stálost čísel oněch nikterak není svědectvím o nějaké mechanické nutnosti dotčených společenských dějů, nýbrž prostě dokladem o nezměněném rozsahu a intenzitě působících příčin. I tak nebude nám divu, že jeden, arci z nejrozvážlivějších mezi současnými theoretiky statistickými (W. Lexis) mluví o »pouze symptomatickém významu číselových poměrů morální statistiky a demografie«. Tou měrou, jakou se takové kritičtější názory upevňují, bledne zároveň síla analogičnosti zákonů přírodních a t. zv. zákonů statistických, pokud se pak ještě vůbec slova »zákon« užívá pro označení číselných pravidelností v jevech žití společenského. Za to trvá se porůznu aspoň na přívlastku exaktnosti a jeden z nejnovějších nikoliv nepatrných spisovatelů toho oboru, G. Mayr, v díle »Statistik und Gesellschaftslehre« uznává dvojí všeobecnou vědu společenskou, totiž sociologii a statistiku, nazývá tuto posléz řečenou »exaktní vědou společenskou«. Proč? Protože ona dospívá ku svým výsledkům hromadným pozorováním pomocí čísla a počtů. Pro otázku, zda-li jest označení to pro statistiku přípustno, dojistá by byl naprosto nerozhodným způsob, jakým všelijací sociální mastičkáři literárně zužitkují resultáty statistických šetření. O hodnotě statistiky nerozhoduje způsob, jakým jí diletanti užívají, zrovna jako ne o hodnotě nože způsob, jakým ho užívají děti. I kdyby jiných námitek nebylo, vyžadoval by arci již zřetel na nedostatky mnohých oborů statistického zjišťování značnou restrikcí výroku o exaktnosti. Již materiál sám bývá někdy nepřesný. Statistiku průmyslu, obchodu i úrod v rolnictví atd. nikdo nebude pokládati za dost přesnou, aby ten výrok ospravedlňovala. Leč i v těch obmezených hranicích, ve kterých lze připustiti pro naši dobu vysokou již míru přesnosti v číselném zjišťování fakt, jak to nyní na př. platí o statistice populační, nesměla by nás nikdy opouštěti jasná představa o rozdílu, který panuje mezi pojmem exaktnosti ve smyslu statistickém a pojmem exaktnosti ve smyslu přírodovědeckém. Schmoller právem velebí znamenitý vliv, který na pokrok věd sociálních od půldruha sta let měl rozvoj statistiky, ježto prý ve mnohých směrech nahradila vědám těm scházející jim možnost experimentu, namnoze teprv vytvořila smysl pro určitost a přesnost v tom oboru vědění, postavila pevné představy veliči-

nové na místo mlhavých názorů a poprvé dopustila podrobiti hromadné úkazy, které dosud jen neurčité odhadující charakteristice byly přístupny, pevnému pozorování atd. To jsou vskutku vlastnosti, které by ospravedlňovaly, aby mezi všelikými jinými pravidelnostmi nebo zákonnostmi, jež zjišťují se v oboru věd společenských, především těmto statistickým byla vlastnost exaktnosti přisouzena. Ale ovšem jen s důležitou výhradou, že se to děje ve zvláštním smyslu pro vědy společenské platném, nikoliv v přesné analogii pojmu toho, jak se ho užívá ve vědách přírodních. Soudný kritický autor, od nás již citovaný, W. Lexis, končí řadu bližších úvah o povaze t. zv. zákonů statistických tímto závěrem: »Nejsou nám dosud známa poměrová čísla statistická stability takové, abychom k vysvětlení jich předpokládali musili vnitřní souvislost přírodně-zákonnou, ku zjednáání stálosti směřující; spíše nemá většina poměrových čísel ani toho nejvyššího stupně stability, který při nespojitém pozorování hromadných jevů ještě jest možný, totiž toho stupně, s jakým se setkáváme ve výsledcích přiměřeně zařízené hry výherní.«

Ještě závažnější jest však rozdíl další. V těch elementárních i odvozených zákonech přírodních, které nazývají se exaktními, vesměs máme před sebou zákony kauzálné, vyjadřující čísla konstantní míru působnosti jedné nebo více sil nebo výsledky působnosti více sil, jichž míru jednotlivě známe.

Ve statistických číslech máme pravidelnosti, jejichž podmíněnost účinkujícími příčinami jest sice nepochybná, ale buď vůbec ty příčiny neznáme, anebo není nám aspoň možná taková analýsa jejich, abychom byli s to míru jejich poměrné působnosti kvantitativně zjistit a vyjádřit. Víme, že se rodí více chlapců než děvčat, příčinu neb příčiny (jež zde jsou fyziologické) neznáme, tím méně přesný výraz číselný pro jejich vliv na pohlaví rozcuců. Známe poměrnou hojnost jistých zločinů dle stupňů stáří; zde dovedeme snadno i jistá povšechná vysvětlení příčinná nalézt, ale sotva více než povšechná, při kterých můžeme s jistou pravděpodobností ještě říci, které příčiny jsou hlavní, které snad podružné — leč vysvětlení ta nedopouštějí arithmetického výrazu vzhledem k poměrné váze vystupování jednotlivých příčin a jeho vlivu na celkový výsledek. A přece by teprve pak byla možná řeč o exaktnosti. Sociálně-vědecká exaktnost statistických pravidelností, t. zv. zákonů statistických, není tudíž, má-li se vůbec toho slova užívati, totožná s exaktností přírodovědeckou, má svůj zvláštní a namnoze dosti nevinný smysl. Ale přece, jak ještě uvidíme, nebylo na tomto jediném připouštění obdoby »exaktnosti« lidem dost. Dokonce ještě ve dvojím roz-

dílném směru byla přisuzována vlastnost exaktnosti cestám a výsledkům badání ve společenských vědách.

Co zde bylo pověděno o zákonech statistických, nevztahuje se sice přímo na vědu národohospodářskou, ani pokud by běželo o nějaké statisticky zjištěné neb zjistitelné zákony její. Jsouť t. zv. statistické zákony (démologické a morálno-statistické) něčím docela jiným, než nějaké statistické důkazy v jakémkoliv jiném oboru vědeckém. Statistika (lépe: statistické údaje neb řady údajů) jest v posléz řečených případech prostředkem induktivního badání a to pro theorii, pokud by šlo aspoň o kausální zákony, méně důležitým nežli pro nauku praktickou. Má však to, co bylo řečeno o zákonech statistických, vzhledem k národohospodářským ten význam, že nám nyní usnadní úsudek o míře obdobné platnosti, kterou v národohospodářské theorii míti může přírodovědecký pojem zákona i co se týče tuhosti a nezměnitelnosti působení i co se týče přesnosti výrazu.

Ve spisech odborných, které se podrobněji zabývají touto látkou, potkáváme se s pokusy různých klassifikací t. zv. zákonů národohospodářských. Živý popud zavdán k tomu zejména zajímavou studií Fr. J. Neumanna »O přirozených a hospodářských zákonech« (Ztsch. f. ges. Staatswissenschaft. 48. ročn.), odkudž i nejeden podnět vzešel přítomné úvaze. Tak zejména rozeznávají se (u A. Wagnera) hlavní neboli primární a odvozené neboli sekundární zákony, při čemž hlavními zovou se ty, jež bezprostředně pomocí hypotese volné soutěže vyvozeny byly z působnosti základních psychických motivů hospodářských; odvozenými pak všechny ony, které se jeví jako použití hlavního zákona na určitý speciálnější obor jevů. S toho hlediště stává se t. zv. zákon cenový hlavním; kdežto použití jeho na př. na otázku o převaze velkovýroby naproti malovýrobě dá zákon odvozený. Leč jest patrno, že celé toto roztrídění věc nevyčerpává, pohybujíc se vlastně jen v okruhu vymezeném starší klassickou theorii, tedy v oboru t. zv. zákonů hospodářsko-psychologických, jimiž není přece vše vyčerpáno. Neumann v dotčeném pojednání pro obor národohospodářský postavil v čelo rozdílnosti »cenových zákonů« a zákonů ostatních, snaže se zároveň v ostřejší světlo postavit rozdílnosti národohospodářských zákonů od jiných sociálních. Všecka tato dělení — do jejichž podrobností zde zůmyslně se nepouštím, poněvadž teprve po zevrubnějším studiu theorie se plně dají pochopiti, podporující pak zajisté lepší ocenění dosahu a váhy poznanych pravd — liší se ale povahou svou od jiného, jež u K. Mengera hraje velkou úlohu, t. j. jeho rozdělení národohospodářských zákonů na abstraktní a empirické. Rozdělení toto netýče se věcné povahy, nýbrž pouze metody badání, tedy logické cesty, jakou povstaly. U Mengra

byly však obě stránky poněkud pomíšeny. Ve sporech, jež Mengrovo vystoupení vyvolalo, byla jedna otázka pošinuta v popředí, jež i nás zde zajímá. Menger, jak povědomo, proti pohrdavé kritice přívrženců historické školy ujal se způsobu práce t. zv. klassické školy, o níž jsme se zmínili, že vycházejíc z působnosti psychického motivu hospodářského (osobní hospodářské zůstnosti) představuje si jej jako konstantně působící na půdě právního řádu, který zabezpečuje úplně volnou soutěž. Tím způsobem povstaly, jak bylo již řečeno, cenové zákony starší individualistické nauky i jejich odvozeniny. Menger o nich praví, že jsou ovšem hypotetické, tak jako přírodní zákony na podkladech hypotetických sosnované, ale také jako ony absolutní, t. j. vždy a všude platny, kde tytéž podmínky jsou dány. Tato »bezvýjimečnost« (na rozdíl od pouhých skutkových pravidelností pozorováním zjištěných, ale výjimky nevylučujících) zdála se býti Mengrovi dostatečným důvodem, aby označil psychologicko-hospodářské zákony¹⁾ pomocí izolujících hypotes získané za e x a k t n í. Co mají společného domněle »exaktní« zákony toho způsobu s exaktními zákony přírodními? Především jistou podobnost ve způsobu metody a tak i tutéž logickou povahu »abstraktní« pravdy, takže nám neukazují věrný obraz všech skutečných průběhů, nýbrž jen tendence ve skutečných průbězích činné, které se v ryzosti plné neuskuteční třeba nikdy; uskuteční se ovšem tím větší měrou a skutečný průběh bude tomu, jenž v zákoně podobném je formulován, tím bližším, čím méně budou té tendenci brániti různé příčiny jiné. Konečně pak — a to zdálo se dotvrzovati přípustnost analogie, aspoň pokud se týče exaktnosti — jest u těchto zákonů národohospodářských možnost, aby se při jejich vyvození a vyjádření použilo výrazů aritmetických, jak novější mathematická škola horlivě činí. Až potud jdou příbuznosti, ale najdou se při pečlivějším rozboru i rozdíly. Především není o tom ani sporu, že zákony přírodní hypotetickou izolací vyvozené vyjadřují tendence r e á l n é, ve skutečnosti v ž d y c k y a z c e l a u r č i t ě působící. Při každém vrhu tělesa působí síla vrhající a tíže, při každém hybu kyvadla setrvačnost a tíže atd. Ale zistná snaha nepůsobí při každém uzavírání ceny, její typická vždy totožná působnost byla při provozování zákonů cenových jen myšlena. Není pochyby, že ona, tato hospodářská zůstnost, ve velikém oboru směn působí, ale m ů ž e s c h á z e t docela, může naproti jiným motivům míti platnost podřízenou (když na př. kupuji na dobročinném bazaru, raději draž u krajana než levněji u cizince a pod.). To jest rozdíl jeden, druhý hned se k němu pojí a vychází z té okolnosti, že činitel, který zde (při smlouvě o cenu, mzdu atd.) působí, je p s y c h i c k ý. A tito psychičti

¹⁾ Pojmenování toto samo pochází od Ad. W a g n e r a.

činitelé, pohnutky hospodářských našich jednání, nedopouštějí opravdového měření, ať nic nedíme o tom, že psychické pohnutky hospodářských skutků individuálních ve skutečnosti (v duších lidských) vystupují v neskonale různých odstínech (jakostech) a jsou tedy při konstrukci poučky jen z příčin methodových typicky myšleny. Vyjadřujeme-li sílu jejich po případě nějakou formulí číselnou, jest to pouhý prostředek demonstrace, veličina ideální, již v konkrétných případech nemůžeme substitovati konkrétní číslice.

I tak pojem exaktnosti i v tomto případě má jiné znaky nežli ve vědách přírodních a užívání jeho snadno může vésti ke zmatkům o pravé (věčné) povaze národohospodářských zákonů; takť bude asi lépe neužívatí jeho ani zde, tak jako ne (ve smyslu ovšem zase jiném) o zjištěných pravidelnostech statistických. Ostatně vysvětluje se Mengrův pokus, přisouditi naznačeným zákonům exaktnost, hlavně asi horlivostí obrany, která se obracela proti podceňování deduktivné metody klasiků se strany národohospodářské školy historické, jejíž novější zastanci někteří také nejsou prosti hříchu na pojmu exaktnosti. Horlice z důvodů již naznačených proti abstraktním, se skutečnými průběhy života národohospodářského nesrovnalým povšechnostem, a kladouce důraz na zevrubnost deskripce jevů, domnívají se, že mohou spíše oni svému postupu, je-li ovšem dokonale proveden, tedy přesnému, podrobnému vypořádování, osobiti vlastnost exaktnosti. Zde tedy znamenala by »exaktnost« dokonce jen správnost pozorování a rozborů, i tak vlastně zase něco jiného, od přírodopysné exaktnosti neméně odchylného. Nový důvod, aby se pojem ten zůstavil úplně přírodním vědám v tom smyslu, v jakém tam byl prvotně zaveden.

Nepřihlížeje ostatně dále ke sporům, jak viděti, dosti neužitečným o »exaktní« povaze jistých theoremů věd společenských, musíme přece ještě vrátiti se k úvaze o názorech, které se týkaly mechanicky nutného průběhu společenského žití, které tedy v tomto smyslu dokonalou analogii zákonů společenských se zákony přírodními připouštěly. Vskutku byly n. př. ony zákony psychologicko-hospodářské, které udanou již methodou vyvodila starší individualistická škola, s více méně vědomým užíváním té analogie označovány jako »přirozené zákony hospodářského života«.

Kdybychom chtěli se obmeziti na to, abychom prostě nesprávnost toho názoru ukázali, mohli bychom nyní arci odbýti věc lehce, když již jsme v příčině t. zv. statistických zákonů na nesprávnost pretensí starších statistiků ve směru tom dostatečně posvítili. Viděli jsme, jak sám Quetelet dalek jest přisuzovati jim nezměnitelnost uznávaje, že změny příčin i vý-

sledky mění, a změny příčin že jsou možny, pokud ty příčiny vězí v lidech, jejich věděni, názorech a citech pohnutky individuálné ovládajících. Ale důležitější bude právě zde objasniti povahu oněch národohospodářských zákonů a tak ukázati míru oprávněnosti analogie se zákony přírodními.

Bylo již napověděno, jakou cestou vyvodila národohospodářská škola fysiokraticko-smithovská národohospodářské zákony své theorie. Na půdě předpokladu, který byl dosti složitý. Představovali si lidi za hospodářským svým prospěchem jdoucí uprostřed právního řádu, který uznával soukromé vlastnictví na prostředcích výrobních a na prostou svobodu smluv na trhu, svobodu smlouvy mezi podnikatelem a dělníkem, mezi půjčovatelem a vypůjčovatelem kapitálu, mezi pozemkářem a pachtýřem atd. Ale již když tato slova vyslovujeme, znamenáme, že předpoklad ten šel mnohem dál. Předpokládány tu zároveň určité útvary jako politické (svoboda osobní), tak hospodářské. Co se těchto posledních týče, předpokládána zejména značná míra rozvětvenosti dělby práce a povolání, neboť nutnými články toho prostředí, do něhož dotčení národohospodářští badatelé stavili své hospodářské subjekty, jsou na př. podnikatelé, tedy osoby, které na svůj vlastní vrub pomocí svých neb spolu vypůjčených kapitálů a pomocí najatých sil pracovních vyrábějí pro odbýt a směnu; oni stávají se vlastníky výrobků, o náhradu za propůjčené jim cizí síly výrobní smlouvají se s propůjčovatelem (kapitalisty, dělníky). S těmito tvary nerozlučno jest však dále užívání peněz jako prostředku výměny a kapitalisace, existence a jistá organisace úvěru i dopravy. To ale nejsou útvary hospodářské kat' exochen, to jsou jen hospodářské útvary určitého a to již velmi pokročilého stupně společenského vývoje. Neskonale dlouhé věky lidského bytí existovaly, aniž hospodářský život těchto tvarů měl a znal. A tak i pravidelnosti hospodářské, vyvozené za působnosti určitého psychického motivu jednotlivce jistou inteligencí nadané stále, typicky ovládajícího, pokud je vůbec zváti budeme zákony, nejsou a nemohou býti přirozenými zákony národohospodářskými vůbec, nýbrž pouze zákony vyvozenými z přirozenosti lidské za určitého stavu vývoje a určitého právního řádu. Zákony od našich klasiků poznane byly zkrátka zákony vyvinutého obchodového hospodářství (Verkehrswirtschaft), které již překročilo meze užších městských oblastí, kdež původně se vyvinulo, když ještě na venkově je obkličujícím převládaly starší tvary lidského hospodaření, na výhradně vlastní výrobě pro výhradnou domácí spotřebu založeného. Laskavý čtenář, který by v těch věcech chtěl zjednat si poučení bližšího a výborného, najde je v překladu knihy Bücherovy, o němž byla řeč v pře-

dešlém listu. Pro nás vyplývá z poznání toho dvojí důležitý úsudek:

Předně, že zákony národohospodářské takovým způsobem poznané nesnesou žádné analogie se zákony přírodními, platnými absolutně beze všech mezí místních a časových. Neboť platnost těchto národohospodářských zákonů — nesporná, dokud si zůstaneme vědomými logické jejich povahy — podmíněna jest trváním těch tvarů společenských a těch právních zřízení, která tu jsou předpokládána a ovšem vzata byla z doby naší. Platnost jejich jest tedy jen historicko-relativní. Potřeba znáti je není proto menší anižž užitek z poznání jich. Tak zdánlivě jednoduchou a samozřejmou jest tato pravda, že tomu, kdo si nedovede dobře uvědomiti nedostatek historického ducha, jenž panoval v racionalistických teoriích minulého věku, těžce bude uvěřiti, že bylo třeba práce generací, aby úplně jasně byla poznána. Zákony hospodářské, vyvozené za předpokladu typických tvarů, nesmíme aplikovati na doby minulé, ba ani pojmy tvarové, na půdě přítomných zřízení vytvořené, prostě na minulé poměry přenášeti. Ovšem byl to již velký kus práce, že abstrakcemi, na podkladě přítomných poměrů uskutečněnými, obohacen byl duch lidský množstvím pojmů a poznanych pravidelností těm poměrům svědčících.

Za druhé: kdyby vskutku zákony právě charakterisované byly přirozenými (absolutními) zákony hospodářského života v ryzím duchu přírodovědeckém, všechna praktická nauka národohospodářská byla by pouhou aplikací theorie. A kde ten názor panoval, vskutku lišívala se v systému vědy nauka theoretická a »použitá« (appliquée, applied). Vidíme nyní, že jest to nepřípustno z dvojí příčiny. Nejen proto, že zákony ty vyvozeny jsou na podkladě izolující abstrakce, která z prakticky nerozlučného celku společenského jen určitou (hospodářskou) stránku »vyloupla«, nýbrž dále i proto, že toto vyloupnutí stalo se za předpokladu určitého stavu vývoje a tvarů jím podmíněných i určitého právního řádu. Tento právní řád, ať vychází z hlavy geniálních jednotlivců, ať je plod postupných změn zákonného neb obyčejového práva, vždy je výtvor lidský, na němž rozum, cit a vůle má svou účast, vůle řídící se pohnutkami z daných poměrů plynoucími, ale svobodně se jimi řídící a schopná je měniti. Čin lidský, ať mocných jednotlivců neb čin kolektivný, může tedy v okolnostech (podmínkách), které byly určité theorii předpokladem, způsobiti změny. Proto i pro nauku praktickou i pro praxi samu (politiku) neplatí žádná absolutnost řešení. Zde rozdíl věd přírodních a společenských přichází ke své prakticky nejdůležitější konsekvenci. V překladě článku o francouzském socialismu křesťanském, jenž byl uveřejněn v čísle 260 »Hlasu Národa« z r. 1897, praveno bylo: »Církev katolická nevyznává ni-

jaké nauky hospodářské». Věta jest správná, pokud slovo »nauka« má v ní značit theorii. Na kolik jde o politiku hospodářskou a sociální, do svědčuje další obsah článku nejlíp, že sice církev sama ani určitou sociálně-politickou nauku nehlasá — neboť sociálně-politické credo nenáleží mezi »necessaria«, pro něž jediné se vyžaduje »unitas« — ale že katolíci francouzští sami mezi sebou jsou ve sporu o tom, pokud jistých cílů z jejich nábožensko-ethického přesvědčení vyvozených, dlužno se domáhati jen posilou mravních pohnutek v jednotlivcích a celých společenských třídách a pokud autoritativním zakročováním státní moci.

Při správném ocenění povahy zákonů národohospodářských, jak jsme se výše pokusili vysvětliti ji, můžeme říci s Dietzlem a Bücherem, že z určité theorie národohospodářské nevyplývá nutně určitá národohospodářská politika. Ne, že by theorie byla pro politiku národohospodářskou zbytečnou. Ukážeme ještě na příkladech opak. Avšak vůdci pro tuto jsou v poslední příčině ethické a vůbec kulturní cíle, v jednotlivostech dokonalejší účelnost ukojení jistých potřeb lidských atd. Theorie, a v nedostatecích její do jisté míry aspoň historie, ukáže ne-li víc, aspoň možnost provedení a správné jeho cesty.

Vrátíme se nyní k větě, ve které jsme pravili, že theorie pomocí izolující abstrakce vyvozená možná jest jen za předpokladu určitého stupně vývoje tvarů hospodářských a určitého řádu právního. Jest na bíle dni, že tím theoretická úloha národohospodářská vždy není vyčerpána. Sami mluvili jsme o »stupni vývoje«, na jehož podkladě abstraktní theorie byla sosnována. Tedy vývoj. Přítomný stav jest pak jeho plodem. Zase pojem důležité místo mající ve vědách přírodních. Ve vědách společenských, dle obdoby z přírodních vzaté, běží tu tedy o otázku, zda-li běh dějů v toku dlouhých časů je pouze nahodilý či obecně ovládný jistými vnitřními nutnostmi? Lze-li se domnívati tohoto posléz řečeného, pak by kauzální vyložení těch pravidelností, jež by v tom běhu dějů se daly zjistiti, dalo nám zákon vývoje. A vskutku bylo to cílem tužeb, ovšem ne pouze u národohospodářských theoretiků, nalézti takové zákony vývojové, což bylo vytčeno jako nejvyšší theoretický úkol t. zv. metody historické. Nejsměleji pnula se myšlenka vývojového zákona v oněch pokusech o všeobecnou společenskou vědu, které mají v Comtovi svého rázovitého představitele. Pochopíme dobře, proč Comte nebyl přítelem speciálních společenských věd nutně na to odkázaných, aby si pomáhaly izolující abstrakcí. A vskutku — jakmile chceme i jen určitý individuální vývoj (tedy prozatím ryze historicky) sledovati, přestává přísná možnost abstrahujícího izolování ve způsobu dříve udaném. V individuum i národě křížují se nerozlučně a v nej-

různější směsi ti nesčetní různí živlové, kteří tvoří jednotlivé stránky společenského celku — stát, obec, právo, náboženství, hospodářství atd. — a žádný vývoj není jediným z těch živlů výhradně určen a ovládán. Jen všestranná, dokonalá analýsa fakt a jejich příčinných souvislostí mohla by tedy vésti k cíli, když chceme poznati všeobecný zákon vývojový. V cíli tom vrcholí theoretický úkol t. zv. sociologie. Umělé logické hranice speciálních věd společenských boří se při práci takové a celá nerozdílná ohromnost nejspletitějšího celku, jaký vůbec badání lidskému předmětem býti může, zeje pak na toho, kdo se odvažuje hledati zákon, jenž žití těch spleťtých těles ve všech běžích časových ovládá. Kdokoliv se dosud na podobného něco odvážil, obral si nějaký silný a výrazný »průvodní motiv« a dle toho dal odehrávati si hudbu dějin. Tak už starší osnovatelé filosofie dějin, z novějších sociologů mimo jiné i Marx (spolu též s Engelsem), jemuž »průvodním motivem« byla podmíněnost všelikých společenských útvarů formami výdělkového života. Kde nestačily prameny fakt, ještě příliš nedostatečně odhalených, tam pomohla hegelovská dialektika. Mnozí z moderních sociologů hledí na starší i novější pokusy po objevení všeobecného zákona vývojového s důvodnou kritickou skepsí. Mezi odvahou jedněch, kteří produkty smělých (druhdy opravdu geniálních) záblesků myšlenkových ukvapeně generalisovali, a negací druhých, kteří možnost rozřešení vůbec popírají, stojí trpělivá resignace třetích, kteří v naději po zaslíbené zemi všeobecného vývojového zákona zatím spokojují se buď jen sbíratí látku, fakta a data, a vysvětlovati je, nebo obmezují se na stopování a odhalování vývojů částečných, vývojů v jednotlivých skupinách jevů, které ze spolejitosti s ostatními bez nebezpečí velikých pochybení zdají se jim býti snáze odlučitelný. I v oboru národohospodářském prvotně nespokojenost s výsledky abstraktní školy vzbudila živé naděje, že podaří se induktivné (historické) metodě objeviti vývojové zákony národohospodářské. Svým oprávněným důrazem na vývojový moment, svou kritikou abstraktní nauky, svou pečlivou prací v líčeních historických a zdokonalením práce deskriptivní vůbec, i svým přispěním k induktivnímu poznání mnohých theoremů prokázali historikové vědě služby výše již oceněné. Kořist jejich na poli zákonů vývojových byla skrovná. Přemnohé, co pod tou etiketou se představuje, jest pouhým seřazením jistých pro vývoj charakteristických jevů, jako na př. známé Hildebrandovo roztržení typických dějinných tvarů hospodářských, v čase za sebou jdoucích, na hospodářství naturální, peněžní a úvěrní, neb Listova »vývojová stadia« označená názvy státu »zemědělského, průmyslového a průmyslově-obchodního«. To jsou pěkné, někdy velmi účelné pomůcky usnadňující výklad, ale žádné vývojové zákony, dokonce

béremesli ten pojem ve smyslu kausálních zákonů. Výše stojí již zajisté Bücherovy výzkumy o vývoji hospodářství národního a sledu forem živnostenských nebo Schmollerovy o vývoji tvarů podnikových atd.

Že i zde běží o věc nemalé váhy, jest na jevě. I tyto, ať už zatím často z mezi pouhých empirických zákonů daleko nevystupující, ř a d y v ý v o j o u v é nemají toliko theoretickou hodnotu. Tím, že poznáváme, co určovalo vznik přítomného stavu, nabýváme možnosti, abychom tendence v něm vládnoucí tu k určitým cílům zužitkovali, onde aspoň úskalí nebezpečná snáze minuli, jinde konečně třeba na zlomení takových tendencí působili, kde cílům novým rozhodně vadí. Kdo arci má víru v existenci »přirozených zákonů« společenských v přesném smyslu slova, pro toho není žádné politiky národohospodářské, sociální atd., leč takové, která překážky tak řečeného přirozeného vývoje odstraňuje, zná tedy vlastně pro ni jen úkol negativní, policejní. Čím více se od toho pojmu »přirozených« zákonů odchylujeme, tím více přiznáváme možnosti i povinnosti působiti záměrnými opatřeními k tomu, aby naše společné ethické, naše kulturní cíle jak nejbezpečněji byly dosaženy. Proti nedokonalosti našich poznání v oboru společenských věd, měřené měřítkem přírodovědeckým, stojí zvýšená důvěra v možnost zlepšiti a povzněsti všeliké podmínky lidského blaha, ovšem tedy i zvýšené vědomí povinnosti a odpovědnosti.

Nežli však bližší pozornost věnujeme tomuto thematicu, jež nás přirozeně převádí na půdu rozpravy o povaze a účelích nauky praktické, ještě malá zastávka zdá se nám býti žádoucí. Nedůvěra v t. zv. zákony národohospodářské abstraktní (deduktivnou) cestou získané, probuzená výše vyloženými námitkami historické školy, a přece jasné poznání, že se bez nich platných výsledků neshadno jest dodělati, byla často příčinou pokusů o jakési diplomatické vyklouznutí z nesnází tvrzením, že musí výsledky tou cestou zjednané indukci býti verifikovány. Proti tomu obrátil se rozhodně Menger popřev logickou přípustnost takového způsobu verifikace nadobro. Neboť již v povaze theoremů abstraktních spočívá, že nemohou se všemi případy skutečnosti, se všemi faktickými průběhy souhlasiti, jak bylo, tuším, v dosavadních vývodech doloženo. Nemůže tedy důkaz sebe pečlivější indukci podaný, že a jak se ten který abstraktní zákon od faktických průběhů odchyluje, naprosto nic rozhodovati o jeho správnosti a platnosti (vědomě jen hypothetické), tak jako zpytování odchylek v pravidelných pohybech reálních kyvadel od mathematických neb křivek pohybu skutečných výstřelů od formulí o pohybu těles vržených v prostore vzduchoprázdném nemůže zvrátiti správnost formulí abstraktního zákona o kyvadle mathematickém neb křivce pohybové těchto posléz řečených.

Po našem mínění má Menger pravdu. Když budu stopovati na př., kdy a jak zákon nabídkový a poptávkový ve skutečnostech takových opravdu se osvědčuje, kdy méně a kdy snad vůbec ne, neverifikuji správnost toho zákona, nýbrž prostě sleduji a zjišťuji, jak hojně se známé hypotetické předpoklady zákona toho ve skutečnosti dostavují. Výsledek mého pozorování, který praví, že v oboru cen ve velkém, na bursách a vůbec při směnových stycích nejčilejších a nejbystřejších živlů trhových osvědčuje se zákon nabídkový a poptávkový nejvíce, není verifikováním zákona nabídkového a poptávkového, nýbrž induktivně zjištěným, velmi cenným doplňkem jeho. Může-li býti řeč o verifikaci abstraktních zákonů indukcí, může se týkati jen základních praemiss jejich, které právě indukcí se zjišťují, může se tedy, dejme tomu, týkati toho, jaké povahy jest hospodářská zůstnost zde za všeobecný motiv soukromohospodářských skutkův považovaná, jaké po případě jiné motivy skutky ty určují a dají-li se z nich zase při stejném izolujícím postupu vyvoditi jisté nutné pravidelnosti, abstraktní zákon nabídkový a poptávkový modifikující. Běží tu tedy vlastně pouze o induktivnou revisi nezbytné původní induktivní přípravy praemiss, na kterých naše deduktivní dílo bylo zbudováno, o čemž již výše bylo promluveno, o nic více. A k takové revisi bude vždy důvod, kdykoliv se pozná, že jistý abstraktně vyvozený theorem přespřiliš málo a řídce se srovnává se skutečnými průběhy, takže jeho aplikace i pro theorii samu poskytují málo užitku.

Nyní, doufám, i ti čtenáři, kterým dosavadní moje výlety do říše metodologické mohly se zdáti snad jen významnými pro účely subtilnější vědecké práce, uznají jejich potřebu.
